

הרב נתנאל אוירבך

'מצווה בו יותר מבשלוcho' בהפרשת תרו"מ וחלה

א. פתיחה

בדברי הבבלי קידושין (מא ע"א) מוזכר דין 'מצווה בו יותר מבשלוcho' בנוגע לקידושין אישה¹ ולהכנות לכבוד שבת², אולם כתבו הפוסקים³ שדין זה שייך בכל המצוות כולן.⁴ יש לברר אם גם בהפרשת תרומות, מעשרות וחלה⁵ שייך דין של 'מצווה בו יותר מבשלוcho'.

1. כן פסק שו"ע, אבן העזר סי' לה סעי' ז; רמב"ם, הל' אישות פ"ג הי"ט.
2. כן פסק שו"ע, או"ח סי' רנ סעי' א: 'ישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי לכבדו'; השוה ללשון הרמב"ם, הל' שבת פ"ל ה': 'חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו'; ביאור הלכה, או"ח סי' רנ ד"ה ישתדל, המשווה את דעת הרמב"ם לדעת השו"ע.
3. פסקי ריא"ז, קידושין פ"ב ה"א אות ג; מגן אברהם, או"ח סי' רנ ס"ק ב; משנה ברורה, שם ס"ק ג; באר היטב, שם ס"ק ב; פתחי תשובה, אבן העזר סי' לה ס"ק ב; המקנה, קידושין כט ע"א ד"ה בתוד"ה אותו; האגודה, שבת, סי' מא, לעניין נר חנוכה כתב: 'דכל מצווה - מצווה בו יותר מבשלוcho'; מכתם לדוד, יו"ד סי' לב, לעניין כיבוד אב ואם; בנושא ברית מילה, ראה: ערוך לנר, יבמות עא ע"ב ד"ה חבושין; ברכי יוסף, יו"ד סי' רסד סעי' א; מהרי"ט, קידושין ע ע"א, על מצוות מעקה; פמ"ג, אשל אברהם או"ח סי' תרכה סעי' א, על בניית סוכה.
4. ברם, ראה: יד המלך, הל' שבת פ"ל ה', הטוען שמכך שלא נזכר בבבלי דין 'מצווה בו יותר מבשלוcho' אלא בב' עניינים אלו, הרי שלא שייך דין זה ביתר המצוות. ראה שם בטעמו להסבר הייחודיות של ב' מצוות אלו; פתחי תשובה, אבן העזר סי' לה ס"ק ב, העיר שלמרות סברת יד המלך, מ"מ להלכה דין זה נוהג בכל המצוות. כמו"כ, ראה: שו"ת מהרשד"ם, יו"ד סי' צה, שביאר את ייחודיות דין 'מצווה בו יותר מבשלוcho' בקידושי אישה: 'מצוות נישואין, שהיא גדולה עד מאוד לישא אותה שהגונה בעיניו, שהרי מפני מה אמרו בה המקדש מצווה בו יותר מבשלוcho'. לדבריו, דין 'מצווה בו יותר מבשלוcho' קשור לאופיה של מצוות הנישואין, לישא אותה שהגונה בעיניו, ולכך מובן מדוע עיקרון זה ייחודי דווקא למצווה זו.
5. באשר לשאלה אם אישה המפרישה חלה היא הבעלים על המצווה, או שמא הבעל הוא הבעלים והיא מפרישה מדין שליחות, נחלקו הדעות, ראה: אור זרוע, הל' חלה סי' רכה: 'מצוות הפרשת חלה על האישה רמיא... וחוששני לומר שלכתחילה לא משוי (הבעל) שליח להפריש חלה הואיל ומצוות אישתו היא'; ועי' תרומת הדשן, שו"ת סי' קפח; תורת לחם, סי' ז ס"ק טו, כתב שהיא ובעלה שווים בחיוב והפרשתה אינה מדין שליחות. לעומת זאת כתב שו"ת באר יצחק, יו"ד סי' כח ענף ו, בדעת הרמב"ם שמה שהאישה מפרישה חלה הוא בתורת שליחות של הבעל. כדבריו כ"כ היעב"ץ, לחם שמים טבול יום פ"ד מ"ב; דעת קדושים, סו"ס שכג; שם סי' שכח סעי' ג. ראה עוד: שו"ת מהר"י אסאד, ח"א סי' קכא; שו"ת אפריון דוד, סי' לח-לט. ההשלכה משאלה זו היא במידה וקדם הבעל והפריש חלה, האם צריך לשלם לאישה י' זהובים, ראה: חיד"א, מחזיק ברכה, או"ח סי' רסג אות ג; קף החיים, סי' רסג ס"ק כב; מלא העומר, עמ' סד.

ב. דעת הגר"ש קלוגר

כתב ה'שלחן ערוך' (יו"ד סי' שלא סעי' כט): 'עושה אדם שליח להפריש תרומות ומעשרות'.⁶ רבי שלמה קלוגר⁷ דייק מלשון ה'שלחן ערוך', שלא כתב 'אם עשה אדם שליח' אלא 'עושה אדם שליח', שלכתחילה ניתן למנות שליח להפרשת תרומות ומעשרות. בהמשך הוא שואל מדוע אין במצווה זו את הדין הכללי 'מצווה בו יותר מבשלוחו'.

טרם נפנה לתירוץ, עלינו להקדים את מחלוקת הפוסקים בהגדרת חיוב הפרשת תרו"מ והפרשת חלה. לדעת הט"ז (יו"ד סי' א ס"ק יז), עיקר ההפרשה היא לצורך הנתנה, ולא לשם תיקון המאכל מאיסור טבל שבו, ולכן אדם חייב להפריש אף אם אינו מעוניין לאכול:⁸

בהפרשת תרומה הוה עיקר הברכה על מצוות הפרשה לא על איסור אכילת טבל, שהרי מצוות הפרשה חיוב עליו אפילו אם אינו רוצה לאכול מן התבואה עדיין. לעומת זאת לדעת ה'מגן אברהם' (או"ח סי' ח ס"ק ב), ההפרשה נועדה לתקן את המאכל מאיסור הטבל המצוי בו. לכן אין בהפרשה תכלית עצמית, אלא היא אמצעי להכשרת הפירות, ואינה מוגדרת כמצווה חיובית; וכדברי ה'מגן אברהם': 'הפרשת חלה אינו מצווה כ"כ, דאינו עושה אלא לתקן מאכלו, דומיא דשחיטה'.⁹ רבי שלמה קלוגר (שם) מצדד בדעת ה'מגן אברהם' ומיישב את קושייתו על דברי ה'שלחן ערוך', מדוע לכתחילה ניתן להפריש ע"י שליח ואין יתרון בכך שהוא יפריש בעצמו; וזו לשונו:

במצווה דהוי חובה עליו, דווקא בזה הוי מצווה בו יותר מבשלוחו. אבל בזה דאינו חיוב עליו רק כשרוצה לאכול, הוי כמו שחיטה דיכול להיות ע"י אחר ולא שייך מצווה בו יותר מבשלוחו.¹⁰

6. מקור דבריו מהבבלי קידושין, מא ע"ב: 'כן תרימו גם אתם – לרבות את השליח'; ש"ך, יו"ד סי' שלא ס"ק גז.
7. שו"ת טוב טעם ודעת, ח"א סי' יא.
8. כ"כ שפת אמת, פסחים ט ע"א ד"ה תוד"ה כדי; הגר"א, או"ח סי' ח סעי' א; עמודי אש, סי' ז אות ד, כתב להוכיח כן בדעת הב"ח, יו"ד סי' שכו; שו"ת אבני נזר, יו"ד סי' שצו אות ה, כתב להוכיח כן בדעת הרמב"ם מלשון הברכה; גיליוני הש"ס, זרעים כ"א אות נב, הוכיח מהירושלמי. והאחרונים הוכיחו כן מדברי התוספות, ראש השנה ד ע"א ד"ה ומעשרות, ראה: שו"ת מהר"י אסאד, סי' רמא סוד"ה העולה; חזו"א, דמאי סי' ד ס"ק ב.
9. ראה גם: רש"י, גיטין מז ע"ב ד"ה מדאורייתא: 'ולאו מצווה דרמיא עליה אא"כ אוכלן'; ערוך השולחן, יו"ד סי' שכח סעי' ה; שו"ע הרב, שם סעי' ג; פתחי תשובה, שם ס"ק ב; פרי מגדים, או"ח אשל אברהם סי' ח ס"ק ב, שהפרשת חלה כעין ברכת הנהנין; רבי עקיבא איגר, הגהות לשו"ע יו"ד סי' א סעי' ז ד"ה שהרי, העיר על דברי הט"ז הנ"ל: 'לא מצאתי זה, דבפשיטות היא דרק כשרוצה לאכול אסור עד שיפריש תרומה'; פרי חדש, יו"ד סי' א ס"ק לג; יד אפרים, או"ח סי' תלב, על המג"א ס"ק ו.
10. אולם גיליוני הש"ס, גיטין נב ע"א, הסתפק אם הפרשת תרו"מ וחלה הינן מצוות חיוביות.

מדבריו עולה שדין 'מצווה בו יותר מבשלוחו' אינו קיים בהקשר להפרשת תרומות ומעשרות וחלה, ולכן כתב השלחן ערוך: 'עושה אדם שליח להפריש תרו"מ'.

ג. גדר דין 'מצווה בו יותר מבשלוחו'

ברצוני להציע יישוב שונה הנשען על גדר דין 'מצווה בו יותר מבשלוחו'. נחלקו המפרשים בגדר דין 'מצווה בו יותר מבשלוחו' אם הוא חיוב או הידור. רש"י כתב (קידושין מא ע"א ד"ה מצווה): 'דכי עסיק גופו במצוות מקבל שכר טפיל'¹¹ דברים המורים על כך שדין זה אינו אלא הידור ו'עצה טובה שנתנו לאדם בזה כדי להרבות לו שכר'.¹² אולם מדברי המיוחס לתוספות ר"י הזקן (רבי אברהם מן ההר,¹³ קידושין מא ע"א) מבואר שדין זה הינו חיוב על האדם כחלק מהגדרת המצווה. האדם צריך בעצמו לעשות את המצווה המוטלת עליו, כלשונו: 'כל מצווה שמוטלת עליו יעשה בגופו ולא ע"י שליח'.¹⁴ דעה ייחודית הממצעת בין ב' גישות אלו היא דעת 'שלחן ערוך הרב'.¹⁵ לדבריו, בכל המצוות שייך דין 'מצווה בו יותר מבשלוחו'. אולם הבבלי בקידושין הדגיש והביא דין זה דווקא בהקשר לקידושין ולכבוד שבת. הן בקידושין הן לצורכי שבת יש חיוב שהאדם יעשה את המצווה בעצמו. בקידושין כתב המהרש"ם (יו"ד סי' צה): 'מצות נישואין שהיא גדולה עד מאד לישא אותה שהגונה בעיניו שהרי מפני מה אמרו

11. כ"כ ר"ן, קידושין טז ע"א מדפי הרי"ף; מאירי, קידושין מא ע"א ד"ה אמר המאירי.

12. שו"ת רב פעלים, ח"ב יו"ד סי' לה.

13. ראה אורבך, בעלי התוספות, עמ' 248.

14. ראה שו"ת רב פעלים, ח"ב יו"ד סי' לה, שהביא את דברי החיד"א, שיורי ברכה סי' רסד, ותבואות שור, שמלה חדשה סי' כה, שמשמע מדבריהם שדין 'מצווה בו יותר מבשלוחו' הוא איסור למסור מצווה המוטלת עליו לשליח. ראה גם: אור זרוע, ח"ב סי' קז, שאב היודע למול את בנו אסור לו לתת מצווה זו לשליח; ש"ך, חו"מ סי' שפכ ס"ק ד; קצות החושן, שם ס"ק ב; ברכי יוסף, יו"ד סי' רסד סעי' א. לאור שיטות אלו, שיש איסור למסור מצווה המוטלת עליו לשליח, ייתכן להסביר את הדעה המיוחסת לראב"ד (הובאו דבריו בשו"ת הריב"ש סי' פב; דעה כזו הובאה בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג, ח"ד סי' תלב): 'הראב"ד ז"ל כתב בהלכותיו, כי המקדש אישה ע"י שליח צריך לקדשה פעם שניה בידו, ממה שאמרו חז"ל בפ' האיש מקדש מצווה בו יותר מבשלוחו'. ותמה עליו הריב"ש, שם: 'תמהני, פה קדוש כמו הראב"ד ז"ל, איך יאמר דבר זה. כי שם לא אמרו, אלא כשבא לקדשה בתחילה, מצווה בו יותר מבשלוחו, אבל אחר שנתקדשה בשלוחו, ויש עדים, כאן מה מצווה יש לחזור ולקדשה וכבר היא מקודשת ועומדת. ואין זה כי אם פעל הבטלה ויגיעה לריק'. לאור האמור שיש איסור במסירת מצווה המוטלת עליו לשליח, ייתכן והראב"ד סובר שמחמת האיסור יש לקדשה שנית. ראה: אור חדש, קידושין מא ע"א ד"ה דאר"י, שיש לבטל קידושי שליח כשלא ראה הבעל את האישה מדין 'אי עביד לא מהנה' הנאמר גם באיסור דרבנן; שו"ת נודע ביהודה, מהדו"ק אבה"ע סי' עו, בשם מחותנו מוהר"י הלוי איש הורוויץ, שיש לבטל מדין שליחות לדבר עברה. כע"ז ראה: ים של שלמה, קידושין פ"ב אות א; הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, קובץ תורני האהל, שנה כג חוברת א תשל"ז. עוד בהסבר דעה זו, ראה: גיליוני הש"ס, קידושין מא ע"א. לאור זאת ייתכן ולכך שינה רש"י, קידושין מא ע"א ד"ה בהא, מלשון הבבלי 'אסור לאדם שיקדש את האישה עד שיראנה', וכתב: 'מצווה שיראנה'. והעיר על כך עצמות יוסף, שם, שרש"י שינה מלשון הבבלי. וראה גם סמ"ג, עשין מח; תורה תמימה, ויקרא יט, יח, שכתבו לשנות מלשון הבבלי.

15. שו"ע הרב, או"ח סי' רנ סעי' ד, קונטרס אחרון אות ב.

בה המקדש – מצווה בו יותר מבשלוחו'. גם בכבוד שבת יש חיוב מיוחד שהאדם יכין בעצמו את צורכי השבת,¹⁶ וחיוב זה לא ניתן למוסרו לשליח שיעשהו במקומו, כדברי המיוחס לתוספות ר"י הזקן, 'מצווה שמוטלת עליו'. וכן משתמע מדברי הרמב"ם (הל' שבת פ"ל ה"ו) שכתב את ההלכה של הכנת השבת בלשון של חיוב על האדם:
 אע"פ שיהיה אדם חשוב ביותר ואין דרכו ליקח דברים מן השוק ולא להתעסק במלאכות שבבית, חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו שזה הוא כבודו. לעומת זאת במצוות אחרות משמעות הדין של 'מצווה בו יותר מבשלוחו' היא שיש יתרון בביצוע עצמי של המצווה מצד ההידור וקבלת השכר כדברי רש"י הנ"ל,¹⁷ אך אין בכך חיוב.

ד. בין כבוד שבת להפרשת תרו"מ וחלה

גם ה'שלחן ערוך' (או"ח סי' רנ סעי' א) מדגיש את החובה להכין צורכי השבת בעצמו. וזו לשונו:

ישכים בבוקר ביום שישי להכין צרכי שבת, ואפילו יש לו כמה עבדים לשמשו, ישתדל להכין בעצמו שום דבר לצרכי שבת כדי לכבדו.
 מדוע כשיש לאדם יכולת למנות שליח בשכר, 'כמה עבדים לשמשו', עליו לטרוח בעצמו לכבוד שבת? הרי כשאדם ממנה שליח בשכר לעשיית המצווה, נחשב הדבר כאילו הוא בעצמו קיימה!¹⁸ אלא כפי שכתב 'שלחן ערוך הרב'¹⁹ מבקש ה'שלחן ערוך' לציין שדין 'מצווה בו יותר מבשלוחו' הנאמר על כבוד השבת נושא אופי חיובי על האדם, ומוטל על האדם לטרוח בעצמו לכבוד שבת אף כשיש לו 'כמה עבדים לשמשו'. ואמנם גם במצוות אחרות יש דין 'מצווה בו יותר מבשלוחו', אלא ששונה משמעותו במצוות כבוד שבת מביתר המצוות. לאור הנ"ל ניתן לומר שגם בהפרשת תרומות ומעשרות וחלה 'מצווה בו

16. ראה בנימוקיו שם; שו"ת חוות יאיר, סי' רה.

17. בכך יש לתמוה על דברי תוספת שבת, סי' רנ ס"ק ב, שהקשה על המג"א שדין 'מצווה בו יותר מבשלוחו' שייך בכל דיני התורה, הרי לא מצאנו שיישמו דין זה בהכנות סעודת חתונה וברית מילה. והסיק שדין זה שייך רק במצוות כיבוד שבת לגודל קדושתה. וקשה, הרי בדברי הבבלי קידושין מפורש שדין זה שייך גם במצוות קידושי אישה ולא רק בהכנות לשבת. אלא הביאור לאור דברי שו"ע הרב, שאכן דין 'מצווה בו יותר מבשלוחו' הוא דין כללי בכל המצוות, כדברי המג"א, אלא ששונה יישומו בכיבוד שבת מיישומו בשאר המצוות. ראה: שדי חמד, ח"ט סי' מג, מש"כ ליישב באו"א.

18. ראה: ישמח משה, פרשת עקב דף קח ע"א ד"ה בהפטרה; שו"ת דובב מישרים, ח"א סי' מז; ראשית תרומה, דף פו; ש"ך, חו"מ סי' קה ס"ק א; ראה גם שו"ת להורות נתן, ח"ג סי' סט, ביסוד הסברה.

19. דברים אלו אמנם מיוסדים על אבחנת שו"ע הרב, אך נראה שבעניין זה יש שוני בינו לבין השו"ע. וז"ל שו"ע הרב, או"ח סי' רנ סעי' ד: 'אפילו מי שיש לו כמה עבדים, יש לו להשתדל להכין בעצמו צרכי שבת, שכן הוא בכל המצוות מצווה בו יותר מבשלוחו. ואפילו מי שהוא אדם חשוב ביותר ואין דרכו ליקח דברים מן השוק ולא להתעסק במלאכות שבבית, חייב להשתדל ולעשות שום דבר מצרכי השבת בעצמו שזהו כבודו של שבת'. בעוד השו"ע כלל ב' עניינים אלו, באם יש לו עבדים ובאם הוא אדם חשוב, וכתב עליהם לשון 'ישתדל להכין בעצמו', הרי שהשו"ע הרב מחלק ב' עניינים אלו לשניים: בעניין יש לו עבדים נקט לשון 'יש לו להשתדל', ובעניין אדם חשוב כתב 'חייב להשתדל'. וראה מה שכתבו ליישב דבריו בקובץ הערות התמימים ואנ"ש, גיליון נז (תשמ"ז), כפר חב"ד, עמ' 40.

יותר מבשלוחו', אלא שיש רק הידור ותוספת שכר, אך אין זה חיוב המוטל על האדם לעשות בגופו לכן כתב ה'שלחן ערוך' 'עושה אדם שליח להפריש תרו"מ', אך אם יעשה את מצוות הפרשה בעצמו תבוא עליו הברכה.²⁰

ה. סיכום

בכל המצוות – 'מצווה בו יותר מבשלוחו', אלא שהגדרת אופי הדין משתנה בין כבוד שבת לבין הפרשת תרומות ומעשרות וחלה. בכבוד שבת דין זה נושא אופי חיובי, שהאדם חייב לטרוח בעצמו בהכנות לכבוד שבת גם במחיר מינוי שליח בשכר. לעומת זאת בהפרשת תרומות ומעשרות וחלה – דין זה נושא אופי של יתרון מצווה בעלמא, ולכן התבטא ה'שלחן ערוך' בצורה המאפשרת למנות שליח, אך בוודאי יש בהם דין של 'מצווה בו יותר מבשלוחו'.²¹

20. בזה מיושבת תמיהת שו"ת מהר"ח או"ז, סי' קכח, היוצא מנקודת הנחה שדין 'מצווה בו יותר מבשלוחו' קיים בכל התורה כולה, ותמה: 'א"כ, בשחיטה ובהפרשת חלה... לא יעשה שליח לשחוט בהמתו ולהפריש חלה מעיסתו?!'.
21. לגבי הפרשת תרו"מ כתבו ש"ך, חו"מ סי' רצ ס"ק יח; פני יהושע, ברכות טו ע"ב ד"ה אלא אי; פני יהושע, קידושין כז ע"א; היעב"ץ, משנה לחם פ"ב מ"ג, ששייך דין 'מצווה בו יותר מבשלוחו'.